Articol

Aspecte etice ale psihologiei dezvoltării

Ethical aspects of developmental pshichology

Zeno GOZO[1]*,

[1] Tibiscus University, Timișoara, România
[*] Corespondență: zenogozo@yahoo.com

Rezumat: *Marea libertate apărută odată cu instaurarea regimurilor democrate contemporane, este cea a alegerilor. Acestea par a fi libere – individul uman poate alege orice –, dar, dacă ar fi să le analizăm de pe o meta-poziționare etică și axiologică, ele se dovedesc extrem de limitative și mărginite. Libertatea alegerii este, de fapt, reducerea și îngustarea ideii de liberate. Absolutul libertății se vede relativizat la posibilitatea alegereii, și aceasta, la rândul ei, este pusă în fața a doi itemi – că aceștia sunt jucării diferite, mașini diferite sau partide politice diferite, este irelevant. Ceea ce este de observat și de analizat, în textul de față, este reducerea infantilizantă, la nivelul operațiilor concrete, ce permite eludarea celor formale și post-formale demne de stadiul de adult. Articolul de față își propune investigarea câtorva aspecte ale acestui reducționism intelectual și, astfel, dezvăluirea gravei infantilizări a populației adulte ce trăiește cu iluzia libertății alegerii într-o lume tipizată și standardizată.*

Cuvinte cheie: *libertatea alegerii, etică, concret, formal, post-formal, dezvoltare.*

Abstract: *The vast freedom, which appeared with the establishment of contemporary democratic regimes, is that of choice. These seem to be free - the human individual can choose anything - but, if we were to analyze them from an ethical and axiological meta-positioning, they prove to be limited and extremely limiting. Freedom of choice proves to be, in fact, the reduction and narrowing of the idea of freedom. The absolute freedom is lessened to the possibility of choice, and this, in its turn, is out of two items only – the fact that these are different toys, cars, or political parties is irrelevant. What is to be observed and analysed in the present text is the infantilizing reduction to the level of concrete operations, which allows to evade the formal and post-formal ones worthy of the adult stage. This article aims to investigate several aspects of this intellectual reductionism and thus to reveal the serious infantilization of the adult population that lives with the illusion of freedom of choice in a regulated and standardised world.*

Keywords: *freedom of choice, ethics, concrete, formal, post-formal, development.*

Citation: Gozo, Z. (2022). Aspecte etice ale psihologiei dezvoltării. *Etică și Deontologie. 2*(2), 58-72
https://doi.org/10.52744/RED.2022.02.04

Publisher's Note: RED stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: © 2021 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

1. Introducere

Multe dintre posibilele variante opţionale la care suntem supuşi de-a lungul vieţii sunt formulate deja în perioada copilăriei prin folosirea celebrei formule care enunţă, *in nuce*, o pedagogie a alegerilor democratice: „Ce maşinuţă vrei, pe cea verde sau pe cea albastră?". Dacă această libertate de alegere se referă în general la copii, nu înseamnă că adulţii n-ar avea şi ei marile lor dileme; dificultatea se referă, în cazul acestora, la alegerea între unul sau altul dintre supermagazinele ce aproape că se suprapun în centrele comerciale ce răsar ca ciupercile după ploaie. Nici la nivel politic lucrurile nu stau altfel, ca atare în America se alege liber şi democratic între două partide, singurele existente: republicanii sau democraţii, în Germania între CDU sau SPD, iar la noi între PSD şi cine s-o mai găsi în arena opoziţiei. Se observă cu uşurinţă acelaşi tip de alegeri, prin excelenţă binare (la propriu), în faţa cărora suntem puşi şi noi adulţii, indiferent de nivel cultural, orientare politică sau orizont intelectual. Dar, a avea de ales între o maşinuţă verde sau una albastră ori între un partid de dreapta sau unul de stânga nu ne pune, de fapt, în faţa unei alegeri, ci în faţa unei dileme. Mai mult decât atât, cei doi itemi ai alegerilor noastre fac parte din acelaşi joc şi sunt situaţi pe acelaşi nivel (indiferent că este vorba de maşinuţe, partide sau supermarket-uri). Şi, dacă mai era o observaţie de făcut, nivelul pe care se află itemii respectivi (indiferent care) este de fiecare dată unul concret, imanent şi imediat. Or, pentru a procesa mental concreteţea palpabilă şi obiectuală a lumii, este suficient nivelul atins în etapa operaţiilor concrete, situat între 7 şi 11 ani – cel puţin după J. Piaget, care a elaborat modelul etapelor dezvoltării inteligenţei umane (Piaget, 2008).

Abia pe acest nivel de dezvoltare a intelectului, individul este capabil să operaţionalizeze, chiar dacă doar la nivelul concret şi palpabil, itemii lumii exterioare; acest lucru nefiind posibil în etapa anterioară – preoperaţională – de dezvoltare. Este poate interesant de remarcat faptul că dezvoltarea inteligenţei despre care ne vorbeşte Piaget implică, pe de o parte, o centrare pe sine, o focusare pe un nucleu al Eului, perceput ca fiind diferit de lumea înconjurătoare, iar pe de altă parte, tratarea atuurilor inteligenţei în obiectualitatea şi exterioritatea lor operaţionalizabilă (ceea ce implică deja o exercitare a unei anumite puteri de manipulare a lumii). Şi aşa ajungem în dilema în care ne aflăm de la R. Descartes (Descartes, 2000) încoace: lumea este împărţită în două printr-o „cortină de fier" ce se aşează între subiect, pe de o parte, şi obiect, pe de alta. În consecinţă avem, pe de o parte, segregarea iremediabilă a subiectului, despărţit şi izolat definitiv de lumea înconjurătoare, singur şi înconjurat doar de propria subiectivitate şi iradierile acesteia, nevoit să accepte existenţa celorlalte subiecte concurente (ceilalţi oameni), iar de aici o serioasă şi irecuperabilă porţie de alienare faţă de lume, instaurată irevocabil în spiritul european; iar pe de

altă parte, acest subiect singur și stingher, se vede parcă nevoit, de situația problematică în care se află, să i-a în stăpânire lumea, operaționalizând-o și transformând-o în locul lui de joacă preferat, arogat la modul cel mai autocratic. Din acest punct de vedere, saltul cel mare (al dezvoltării inteligenței umane) se produce de la etapa preoperațională la cea operațională în care individul este capabil să operaționalizeze lumea pentru a o (re)aranja sau manipula după nevoile sale de moment. În această etapă se descoperă că lumea este exterioară față de un subiect care, din fericire pentru el și din nefericire pentru lume, are puterea intențională de a-și impune dorințele sau viziunea.

2. Etica răsturnată a concretului

Oricât de fascinantă ar fi etapa operațională a evoluției inteligenței, nu putem uita că în teoria piagetiană ea este urmată de nivelul operațiilor formale, după 11 ani (*op. cit.*). Abia după această vârstă apar gândirea și posibilitatea abstractizării, capacitatea de a testa ipotezele, preocupări în legătură cu viitorul, preocupări ipotetice sau ideologice alături de o morală flexibilă și suplă, adaptată situațiilor și desprinsă în sfârșit de egolatria eminamente narcisică a stadiilor precedente. Nivelul operațiilor formale este, *par excellence*, o treaptă de dezvoltare pe care ar trebui să regăsim orice individ adult. Din păcate însă, constatăm că societatea actuală dimpreună cu sistemele ei sociale: religia, educația, sănătatea, munca, armata sau familia, interdependente și interconectate, caută și reușește (fără să își propună acest lucru la modul conștient, deliberat sau intenționat) să reducă, dacă e cazul, sau să mențină populația pe un nivel mental situat mai degrabă în etapa concretă a operaționalizărilor. Atare nivel de operare este, desigur, situat pe etajul său strict mărginit și perfect limitat, dar foarte eficient, clar, concret și funcțional, fără să ridice complicații ce nu pot fi rapid și eficient gestionate de vreo instituție socio-birocratică sau juridică ori de individul concret de pe stradă. Tot ce este abstract și trece de nivelul strict obiectual al imediatului este, din perspectiva etapei operațiilor concrete, cel puțin suspect, prea sofisticat și prezumțios, mult prea înalt și greu sau, de fapt, imposibil de atins. De aceea, nivelul mental al formalului nu poate fi întâmpinat decât cu sarcasme ieftine, batjocură facilă și de prost gust, respectiv atitudini ce caută să reducă superiorul la inferior și să realizeze astfel un paradoxal proces „anti-alchimic" de vulgarizare ce reduce aurul cel prețios și „evoluat" la plumbul banal și greoi, dar concret și palpabil al mundanului. Prin această ciudată și aproape incomprehensibilă operație (anti)alchimică de „retro-conversie", răsturnată cu susul în jos, adevărat nonsens al oricărei evoluții intelectuale firești, se (re)instaurează haosul și dezordinea, prin maximizarea entropiei concretului, acolo unde s-ar putea instaura ordinea, structurile complexe și nivelele sofisticate ale evoluției umane.

A împinge populaţii întregi înapoi sau a le menţine în stagnare şi a nu le permite depăşirea nivelului operaţional concret, implică eludarea voită, programatică sau inept aleatorie a mult prea problematicului nivel formal dimpreună cu toate întrebările, anxietăţile, neliniştile sau chestiunile existenţiale, ideologice ori cognitive ale acestuia. Nu putem desigur afirma că între cele două etape evolutive există graniţe clare şi rigide. Mai degrabă vorbim de întrepătrunderi, permeabilităţi reciproce, sau subnivele intermediare şi vectori diverşi ce merg în paralel sau se intersectează, deşi ţin doar de un anume nivel. Precum în orice evoluţie umană, fie că este vorba de învăţatul mersului, vorbiri, număratului sau a unei limbi străine, parcursul nu este şi nu poate fi niciodată unul liniar, constant, progresiv urcător şi crescător, fără adăstări, întreruperi, împiedicări, opriri, repetiţii sau chiar (re)căderi recuperative pe nivele anterioare. La fel stau lucrurile şi în ce priveşte trecerea de la operaţionalul concret la cel formal – dacă totul merge după teoria piagetiană a evoluţiei inteligenţei.

Nu vrem să evidenţiem aici decât un mic defect de perspectivă al intelectului nostru, căruia, dacă i se vorbeşte de etape, niveluri sau trepte de dezvoltare, consideră că lucrurile trec automat în domeniul discret al „cuanticului", respectiv în discontinuul ce presupune salturi de la un nivel la altul (salturi ce au loc fără trepte intermediare, fără treceri fine şi insesizabile, întoarceri sau opriri). Din nefericire sau doar din neştiinţă, se uită prea repede şi prea uşor că şi stricteţea cuantică iniţială a fost complexificată de amestecul între discontinuu şi continuu, cuantă şi undă (asociate prin calculul probabilităţilor şi metode statistice), astfel încât actualmente avem o imagine mult mai nuanţată asupra microcosmosului particulelor „elementare" – „cărămizile" lumii fizice. La fel şi cu etapele dezvoltării inteligenţei umane ce permit permanente întrepătrunderi şi fine transvazări osmotice de la o etapă la alta fără a respecta, riguros fanatic sau inflexibil, diferenţele dintre nivele. Ba mai mult, sunt posibile, aşa cum vom încerca să argumentăm în cele ce urmează, adăstări semi-conştiente (Gozo, 2021) potrivite mai degrabă zonelor de penumbră dintre nivele.

Navetismul actual ilustrează foarte bine ideea noastră pentru că el implică traficul ca timp mort petrecut undeva pe drum, pe o „contra-treaptă" existenţială, situată undeva între viaţa profesională şi cea casnic-familială. În aceşti timpi morţi ai traficului de care nu mai scapă nimeni, suntem invitaţi să ne petrecem şi timpul, şi viaţa: undeva pe drumul evoluţiei de la concret la formal şi înapoi, de la formal la concret – pendulând anapoda şi absurd între două paradigme existenţiale ce nu se pot împăca. În acest fel, deşi oricare dintre contemporanii noştri adulţi a trecut de cei 11 ani (de unde începe etapa operaţiilor formale), el sau ea nu rămâne neapărat fixat pe acest nivel al dezvoltării inteligenţei. Forţate, de presiunea socială, să naveteze între formal şi concret, caracteristicile gândirii abstract-formale nu se fixează la modul cel mai solid şi, cea ce este şi mai pernicios, nu apucă să treacă, odată ce inteligenţa s-a fixat pe nivelului operaţiilor formale, prin procesul continuu de

rafinare, îmbogățire și aprofundare pentru a atinge maximul capacităților sale. Mai mult chiar, abia odată ce acest nivel a fost atins și explorat în toate direcțiile, frontierele sale devin transparente și dincolo de ele se întrezărește nivelul următor al dezvoltării, cel postformal.

3. Pentru o psiho-etică a evoluției antropologice

Revenind la ideea din titlu, să vedem cum s-a ajuns și mai ales care sunt consecințele pe termen lung ale împingerii omului din formal și abstract în operaționalul concret, vizibil, palpabil și cuantificabil în bani. Mașina de spălat este un exemplu nemaipomenit pentru că ea înlesnește concretul și necesită doar apelul la operaționalul concret: iei rufele, le arunci în mașină, pui detergent, fixezi programul, apeși butonul, și gata. După o oră sau două scoți rufele, le întinzi (sau, dacă ești american – și nu se poate să nu ai *dryer* – le arunci acolo să se usuce). Fiecare din aceste operațiuni este de nivel concret, nimic abstract, sau care să necesite vreun nivel formal de operare. Nimeni nu se preocupă de unde vine, cine sau cum produce curentul necesar mașinii sau mașinăriei pe care o folosește. La fel, nimeni nu se gândește de unde vine apa, cum este ea curățată și limpezită, cum și unde se produce detergentul, cum se curăță apele râurilor în care deversăm efluentul etc. Situat „deasupra" etapei operațiilor formale se află un nivel superior și anume cel postformal care îl include pe cel formal, așa cum acesta îl conține pe cel concret. Unitățile sunt desigur din ce în ce mai mari, mai cuprinzătoare și, în același timp, mai complexe decât cele pe care le includ. Acest lucru înseamnă că nivelul intelectual cu care pot fi accesate, trebuie și el să crească și să se complexifice pentru a putea opera pe multiple paliere informații, de multe ori contradictorii, ambigui sau neclare, cu care, în pofida acestor ambivalențe, trebuie realizate sinteze inteligibile, clare și inclusive.

Nivelul postformal necesită o capacitate simbolică deosebită, în stare de a se desprinde de abstractul cu care lucrează nivelul formal, pentru a face loc unei sumedenii de itemi abstracți ce trebuie operați, colaționați sau armonizați. Vorbim aici de o gândire sistemică ce ia în considerare circularități recursive, bucle retroactive ce pot deveni spirale evolutive (Wilber, 2000 și 2004) sau involutive (după caz), echifinalități ce se despart de unilateralitatea deterministă cauză-efect, sincronicități și actualități – evidențiate de C.G. Jung în studiile sale (Jung, 1991), serendipități (Eco, 1999) și orice alte dezvoltări de natură simbolică ce nu ocolesc totuși filtrele logice, ponderările rațiunii sau cumpănirile judecății. De pe nivelul postformal, omul se poate eleva la considerații deosebit de generale, cum ar fi cele ecologice (Wilber, 2004) – de pildă, ceea ce îi permite accesul și procesarea tuturor aspectelor legate de mașina de spălat din exemplul de mai sus. Abia de pe acest nivel pot fi luate decizii foarte clare, atent și minuțios judecate sau cumpănite în ce privește

operațiunea „spălatul" (indiferent că este vorba de spălarea rufelor, a mașinii, a propriului corp sau a vaselor). Deciziile sau judecățile sunt, abia de pe atare nivel postformal, „curate" și curățite, adică nepoluate de intruzivele reclame, de sugestiile subliminale ale agenților comerciali, de intruzivitatea știrilor și a oricăror tradiții, stereotipuri, cutume sau idei de-a gata din omnipotenta categorie a lui „așa se face" care, dacă se ridică întrebarea: „de ce?", nu poate răspunde decât tautologic: „pentru că așa se face!" – unicul răspuns disponibil dinspre subconștientul colectiv (Gozo, 2018).

De pe nivelul postformal, individul este cel care decide, în urma gândirii și evaluărilor complexe pe care este în stare să le proceseze, ce face și ce are el de făcut indiferent de „cum se face" sau „ce se face" – doar pentru că toți ceilalți procedează la fel, urmând aceleași dicteuri tradiționale ale psihologiei mulțimilor (Le Bon, 1983). Dat fiind că nivelul formal este inclus în cel postformal (iar cel concret este cuprins în cel formal, ca un sub-program), odată cu atare progresie crește și marja de libertate a individului și implicit calitatea acesteia. Este evident că nivelul operațiilor concrete leagă intelectul de aspectele imediate ce se înfățișează simțurilor și prelucrărilor mentale primare, situate mai degrabă prin cotloanele „creierului mamifer" unde emoțiile și eventual sentimentele sunt superficial ambalate în cuvinte, onomatopee, mimici sau gestualități exagerate, doar pentru a căpăta o expresie directă și nemijlocită – mai degrabă defulări sau catharsisuri imperative. Întreg universul mental sau orizontul cultural al acestui nivel concret, capătă, prin sine însuși și prin limitele sale intrinseci, un aspect straniu de teritoriu mărginit și strict delimitat de propria capacitate intelectuală de a percepe și procesa informații. „Deschiderea" spre lume, ceilalți sau orice altă exterioritate (fie ea lumea ideilor, artelor, filosofiilor, religiilor sau orice alternativă la concretul imediat) sunt, de fapt, închideri apriorice date de incapacitatea sistemului mental de a recepta sau prelucra mai multe decât poate duce. Lucrurile stau cam ca și când atare sistem mental ar fi dotat cu o puternică autoprotecție ce nu poate fi amăgită, înșelată sau ocolită.

Reducerea și re-aducerea populației la nivelul operațiilor concrete este una dintre cele mai crude și nemiloase proceduri care au fost implementate de-a lungul istoriei multimilenare a omenirii. Atare reconversie se vrea, fără să o declare în mod evident și explicit, o aruncare înapoi, pe un stadiu anterior dezvoltării adulte, pe o treaptă eminamente pubertaro-infantilă ce se vede pusă (doar) în fața evidențelor imediate și concrete ale lumii materiale, prezentate ca serie interminabilă de întâmplări și înșiruire aleatorie de fenomene. Lumea ca lume pare a fi doar ceea ce (ni) se înfățișează – fenomen, gr. *phainomenon* – în concretețea materială palpabilă și ireductibilă a obiectelor ei. Chiar și ființele, respectiv ceilalți oameni, apar înghesuite pe ecranele laptop-urilor sau a telefoanelor, doar ca fenomene ce apar și se înfățișează acolo pentru câteva momente (până ne plictisim de ei și ne „în-fățișăm" din nou, pe noi înșine, ca punct focal și nodal al mișcărilor centrifugale sau neîncetat centripetale

ale comunicării de masă). În fața acestor „apariții" și înfățișări, respectiv fenomene, se pare că nimeni nu mai are timp pentru a ține cont de sfatul lui E. Husserl, marele fenomenolog german de la începutul secolului XX, în ce privește aplicarea *époche*, punerea între paranteze a judecății (pe care mintea noastră o aplică reflexiv la orice fenomen întâlnit). Din contra, fiecare fenomen apărut în orizontul nostru (din ce în ce mai) vizual este întâmpinat cu judecăți de valoare (apreciative sau nu – contează mai puțin); ba mai mult, el, fenomenul, parcă a fost pus acolo pentru a fi comentat, validat, băgat în seamă, *like*-uit sau *share*-uit – invitând la aceste acte verbale sau la cele pur și simplu semiotice, dintr-o sete ontică irepresibilă ce caută cu disperare să se afirme pe scena factice a pixelilor ontologiei virtuale. La o observație mai atentă, și poate mai detașată de toată această fenomenologie mediatică ce a cucerit lumea, am putea realiza cât de mult s-a mutat (sau, mai bine zis, a fost mutată) existența umană în virtual odată ce s-a realizat dizlocuirea ei din real. Esența acestui proces de alienare este desigur unul cu bătaie foarte lungă, în detrimentul individului, scos și evacuat din realul unde ar putea prinde rădăcini, pentru a fi aruncat în artificialul mediatic ce poate fi infuzat, coordonat, dirijat, sugestionat și manipulat în orice direcție dacă aceasta este în avantajul sistemului.

Nu numai că actualmente se operează masiv aruncarea înapoi în brațele concretului (un exemplu în acest sens sunt telefoanele mobile și comunicarea interumană sau mai degrabă „inter-telefonală" ce renunță din ce în ce mai mult la cuvântul scris – abstract în esența sa – pentru a apela, tot mai des la concretul pozelor, imaginilor, iconițelor și a diverselor semne, prescurtări, anagramări sau subînțelesuri), ci, atare dizlocuire din nivelul operațiilor formale, normalmente atributul și mediul mental al oricărui adult (citit, scris, înțeles de cuvinte, expresii, idei, concepte), antamează imposibilitatea sau handicapează din start accesul la niveluri superioare de dezvoltare a inteligenței și de autorealizare a personalității. A fi aruncat înapoi în concretul datelor imediate, venite doar ca informație pură, lipsită de cunoașterea cauzelor sau intențiilor, fără vreo înscriere culturală, o analiză istorică a alternativelor posibile, face parte dintr-un reducționism psiho-social comparabil ca anvergură, realizare și obiective doar cu tiraniile comuniste cele mai înveterate de unde dispare orice orizont erotematic.

O astfel de cuprindere „cetățenească" ce nivelează fără discernământ opinii, argumente, fundamentări teoretice, judecăți atente și bine cumpănite ori meta-poziționate, închide sau măcar îngustează accesul la nivelul superior al dezvoltării inteligenței, cel al operațiilor formale situate deja în abstractul desprins de concretețea și imanența cotidianului oricărui egotism mai mult sau mai puțin narcisic. Mai mult (căci deși nu se spune cu voce tare, nivelul operațiilor formale nu este ultimul), dacă accesul la nivelul formal devine invizibil sau măcar greu de priceput și, din punct de vedere practic, aproape inutil, conceperea unui etaj mental superior este

de-a dreptul fantezistă. Etajul postformal este cam la fel de străin de cel operațional concret ca nivelul studiilor universitare față de grădiniță sau clasele primare. Între cele două extreme se situează desigur etajul gimnazial și cel liceal – unde apar și se manifestă sâmburii operațiilor formale – care trebuie obligatoriu parcurși pentru că nimeni nu te-ar înscrie la facultate fără o diplomă de bacalaureat! În paranteză fie spus, acest lucru nu înseamnă că părinții cu facultate nu s-ar mai putea înțelege cu proprii lor copii, datorită diferenței uriașe de nivel intelectual, ci că, pentru a realiza comunicarea interumană în cadrul familiei, ei se vor disocia temporar de studiile făcute și cunoștințele acumulate pentru a se pune la nivelul copilului lor (atât la figurat cât și la propriu).

4. Aspecte etice ale concretului, formalului și postformalului

Lăsând la o parte comparația noastră, dar ținând totuși cont de ideea ei, putem spune, generalizând, că dizlocuirea operațiilor formale, realizată atât de temeinic de civilizația actuală, nu le mai permite acestora să fie o treaptă în evoluția și progresia individuală. Trăim evacuarea din formalul operațiilor în concretul acestora, un aspect ce se regăsește oriunde întoarcem privirea: în iconițele telefonului și *stroke*-urile sau atenția zilnică (deși acestea sunt de plastic și lipsite de conținut sufletesc), în puterea persuasivă a imaginii (acel „am văzut cu ochii mei", la televizor desigur), într-o lume plină de *gadget*-uri pe care trebuie să le avem pentru a fi în rând cu lumea (deși nimeni nu mai știe cum funcționează, ce conțin în interior sau cum pot fi ele reparate în caz că depășesc termenul de garanție sau se strică), în jucăriile pentru copii care conțin toate accesoriile păpușii blonde (de la piaptăn la oglindă, de la oale de bucătărie la costum de ski și multe altele) sau jocurile pe calculator unde personajele devin din ce în ce mai realiste (mutate din filmul cinematografic în animație, din desen animat în film sau viceversa și astfel nu mai știm și nici nu ne mai interesează, cine sau care este actorul și care este alter-egoul – avatarul – său digital) ori florile de cumpărat și plantele de plastic din galeriile *mall*-urilor pe care le deosebim tot mai greu de cele adevărate și naturale. Toate acestea și probabil multe altele arestează oamenii și îi mențin ostatici într-un univers concret, perfect și autosuficient în imanența sa multiplicabilă la nesfârșit, și care, nu numai că nu admite deschideri transcendente, ci le șterge cu totul posibilitatea manifestării sau probabilitatea apariției. Cum se realizează acest lucru, când știm bine că, deși nu se vede, transcendentul este și era acolo unde îi este locul din cele mai vechi timpuri – de când omul a făcut saltul de la concret la formal și mai apoi la postformal? Lucrurile stau cam ca și cu giganticele și aberantele proiecte de hidrocentrale care trebuie să inunde văi populate, pline de viață vegetală, animală și bineînțeles umană, pentru a crește nivelul apelor pentru a produce curent pentru a produce bunuri pentru a vinde bunuri pentru a face profit și

tot mai mulți bani. Odată ce apele vin și umplu valea respectivă, tot ce era și trăia acolo nu se mai vede pentru că a fost șters de pe fața pământului. În acest mod concretul (apelor lacului de acumulare) poate acoperi atât de bine viața, natura sau ecosistemul și potențialitățile mereu deschise ale acestuia încât nu mai rămâne nici o urmă, nici concretă și nici abstract formală. Odată cu apele lacului și mai ales cu concreteța ineluctabilă a acestora, existența anterioară a văii nu mai poate supraviețui decât într-un cotlon neglijabil de transcendent și anume cel izolat și marginal al povestirilor ce devin în timp legende și poate, într-un târziu incert, mituri ce se transmit de la o generație la alta – „a fost odată o comunitate, oamenii și animalele lor, câmpurile și livezile lor, dar...".

Pe de altă parte, nivelul postformal este primul și cel mai important ingredient a ceea ce poate fi numit maturitate. Dacă nivelul formal este, sau măcar ar trebui să fie o caracteristică esențială a oricărui adult, nivelul postformal poate fi accesat doar de pe poziția autoasumată a maturității și a continuei maturizări individuale. În plan etic, nivelul inteligenței postformale se suprapune peste cel postconvențional al reperelor morale autoasumate după cerințele propriei experiențe de viață și a criteriilor bine departajate de marile noduri și intricări emoționale. În acest sens, nivelului operațiilor concrete îi corespunde o moralitate preconvențională (încastrată într-un ego ce nu se poate vedea cu adevărat decât pe sine, într-un narcisism autoreferențial, exprimat prin formula atotcuprinzătoare „Mie să-mi fie bine!"), în timp ce operațiile formale se vor mulțumi cu modesta etică a convenționalului (unde decelăm o depășire a ego-ului în normativitatea ubicuă a lui „așa se face" care măcar oferă posibilitatea antamării socializărilor și încadrărilor etice de circumstanță). Chestiunea etapelor elaborării și evoluției inteligenței nu este doar una ce ține strict de o psihologie a dezvoltării, respectiv a trecerii copilului prin diferite vârste și achiziționarea instrumentelor intelectuale corespunzătoare, ci ea mai presupune interiorizarea unor atitudini morale ce corespund fiecărui nivel în parte. Cu alte cuvinte, între dezvoltarea inteligenței și nivelul etic al persoanei respective există o corespondență biunivocă firească și inviolabilă. Din acest punct de vedere, nivelul inteligenței trădează nivelul etic și viceversa. Înscrierea în viață, modul și orientarea acesteia este în funcție de nivelul dezvoltării inteligenței care, în cele mai multe cazuri poate „fi citită" direct sau auzită nemijlocit din vocabularul și limbajul omului căci, așa cum ținuse să menționeze L. Wittgenstein, *„the limits of my language, are the limits of my world"* (Wittgenstein, 2001). Pe nivelul operațional concret, unde este arestată și ținută ostatică majoritatea populației, contactul cu realitatea poate fi ușor sevrată pentru ca aceasta să poată fi manipulată *ad libitum* prin infuziile mediatico-manipulative continue, revărsate din toate posturile sau canalele virtualității omniprezente. Poate ar mai fi de amintit, în acest context, polivalența semantică a termenului „canal" care poate fi atât canal de știri cât și canal de scurgere, respectiv canalizare sau evacuare (întotdeauna

subterană, ascunsă și invizibilă) a reziduurilor și apelor murdare ale orașelor. Se știe bine, păstrând metafora noastră nu foarte salubră, că toate orașele lumii se confruntă cu marea problemă a apelor reziduale și a deșeurilor ce vin pe canale. Poate că ar cazul ca și cetățenii să își pună probleme de salubrizare a imundului și sordidului ce vine, direct și nemijlocit prin canalele de știri – dacă nu de alta, măcar din considerentele unor considerabile considerații de „ecologie intelectuală".

Aruncarea adulților în concretul operaționabil imediat este întâmpinată dinspre sistemul capitalist hiper-ofertant de *gadget*-uri din ce în ce mai abstracte, adevărate *black box*-uri despre care nimeni nu mai știe și nici nu mai este interesat să știe cum funcționează sau ce conțin. Atâta timp cât mesajele ce intră pe telefon pot fi citite prin atingerea ecranului, cine s-ar mai deranja să afle cum se face treaba aceasta, cum de este ea posibilă sau ce tehnologie este involvată? De ce ne-am întreba cum funcționează memoria calculatorului dacă noi putem încărca acolo miile de poze din concediu, dimpreună cu *like*-urile corespunzătoare? Sau, de ce am căuta să aflăm cum funcționează televizorul de pe perete, cu diagonala lui impresionantă, cât timp ne putem urmări meciul din campionat, respectiv serialul siropos-lacrimogen de origine orientală, sau sud-americană? Dar aruncarea etică în concret nu începe, cum am văzut mai sus, doar odată cu adulții, ci ea este inițiată deja din copilărie (păpușile blonde sau mașinuțele teleghidate) unde totul este și vine de-a gata. Inundarea cu concretețea jucăriilor sau a gadget-urilor, în funcție de sectorul de vârstă targetat, dispensează definitiv apelul la creativitate sau spirit inventiv. Or, altădată, în vremuri mai obișnuite cu penuria, lipsurile și lipsa practic generalizată a bunăstării consumeriste, creativitatea era un element esențial, atât în jocurile copiilor cât și în viața adulților. Atât copiii cât și adulții erau condiționați de lipsuri înspre inventivitate, adaptare a ceea ce ai la ceea ce vrei să obții. Acest lucru înlesnea apelul la inspirație, înțeleasă aici în sensul figurativ abstract al inspirației venită dinspre muze – acele entități cerești subtile, ființe ce puteau intermedia legătura omului pământean cu olimpul ceresc al zeilor, respectiv cu lumea ideilor. Dar dacă nimeni nu mai are nevoie de muzele care puteau inspira creația, înseamnă că, la un moment dat, putem spune că ele nu există, că nu sunt decât simple mistificări sau halucinații pe care mintea naivă, impresionabilă și eminamente neștiințifică a anticilor le-a fixat în legende și mituri. Drept urmare, nici zeii nu mai sunt necesari și, în consecință, toată panoplia cerească, oricât de subtilă și impalpabilă, poate fi evacuată în tomberonul istoriei literare – legendele și miturile nu sunt decât debitările minții omului pre-științific, a celui care crede în numinos și încă nu știe că fulgerele sunt simple descărcări electrice atmosferice și, ca atare, nu pot reprezenta mânia unui zeu față de pământeni și abaterile lor. Sigur că, astfel se deschid larg porțile oricăror abateri morale sau devieri etice, din moment ce ele nu mai sunt urmărite și eventual pedepsite în mod corespunzător; între timp zeii au devenit contingenți și au fost

șterși, dizlocuiți și evacuați de pe norii lor cei pufoși așezați pe vârf de munte. Astfel, omul s-a văzut, în sfârșit, auto-întronat pe cel mai înalt piedestal, culmea realizărilor multimilenare ale naturii atrasă parcă de teleologia unei cauze finale, spre vârful de lance a împlinirii maxime (*post hoc, ergo hoc*).

5. Eticul, noeticul și științificul

Odată cu evacuarea Olimpului și a oricărei urme a cerescului s-a reușit ceea ce se urmărea de fapt, și anume, extragerea spiritului din rolul său central de *axis mundi*. Sub pretextul că spiritul este esențialmente de natură religioasă și că religia a ajuns o masă de tradiții obsolete, de superstiții inutile și dogme vetuste propăvăduite de către niște preoți corupți și vicioși, religia a fost viu și intransigent criticată de iluminiști și mai apoi de urmașii lor direcți, materialiștii. Acei oameni, deși nu neapărat rău intenționați, dar hotărât limitați în ce privește consecințele a ceea ce inițiau și propăvăduiau, au dizlocuit, odată cu divinul și apanajul său religios – spiritul, iar în locul vacantat au pus materia și legile acesteia, descoperite sau de descoperit prin progresul de neoprit al științei. Și poate nici acest lucru nu ar fi fost atât de rău, dacă reușim să neglijăm ciuntirea spirituală a omenirii și dacă știința ar fi rămas știință (așa cum a apărut ea în secolul XVII), adică dorința de a ști, a cunoaște sau a cerceta și descoperi. Din păcate însă, știința se vede deturnată prea repede și prea ușor în tehnologie astfel încât ea ajunge scientism, respectiv o fetișizare ce întronează știința pe altarul suprem al cunoașterii umane pentru a dizlocui oricare alt domeniu, fie el filosofie, religie, artă etc. Ba mai mult, alunecarea în tehnologic nu este doar deplasarea din abstractul științei în concretul tehnicii, ci în subsidiar stă și pândește dorința de control, nevoia de manipulare și setea de atotputernicie a omului (care se vrea și se vede „stăpânul naturii"). Abia urmărind un astfel de fir cognitiv, realizăm că țelul îndepărtat al avansului științei și progresului tehnologic a fost *și* dizlocuirea religiei doar pentru a se pune și întrona în locul vacantat ce trebuia neapărat ocupat. Când spunem *întrona* ne gândim la toate prerogativele preluate, fără cea mai mică jenă, de la religiosul absolutist de altădată: promisiunile într-o viață mai bună – întotdeauna în viitor, niciodată în prezent –, absolutismul forurilor superioare care impun adevărul suprem, indiscutabil și inviolabil, construcția marilor catedrale (actualmente institutele, universitățile, laboratoarele sau stațiile de cercetare unde se celebrează slujbele studiului, investigării, cercetării științifice sau experimentării tehnologice), anatema asupra pozițiilor alternative, a părerilor „în afara cutiei", a gândirii non-convenționale și implicit ostracizarea sau denigrarea celor care se fac responsabili de revoltătoare heterodoxii.

Odată ce lumea spiritului nu mai există, odată ce apelul la noetic se cheamă superstiție sau crasă rămânere în urmă, invazia concretului material vine ca un lucru

de la sine înțeles, ce poate fi declarat apodictic. Imanența fără scăpare a concretului și a uriașei sale varietăți și dispersii este desigur cel mai mare dușman al eticului și a transcendenței spiritului. Deși aria de cuprindere a acestuia din urmă este atât de vastă încât nimeni nu ia atins vreodată limitele (darămite profunzimea), iluminismul și materialismul au reușit parțializarea tărâmului spiritual și reducerea acestuia până la insignifianță, în cel puțin două etape. Prima a constat în a-l aduce și apoi reduce la religios – dacă știința nu poate vorbi despre spirit înseamnă că *doar* religia a făcut și face acest lucru – și nimic mai mult (și desigur, dată fiind moștenirea și orizontul cultural occidental, religiosul este redus la rândul lui la credința creștină); tradițiile ezoterice și mistice pe care fiecare religie, mai mare sau mai mică, le-a permis și cu care a fost întovărășită de-a lungul mileniilor, nu pot fi tratate de știință și, drept urmare, ele sunt ignorate sau, cel mult, împrăștiate prin vagul, ambiguul și marginalul domeniu extra-științific al parapsihologiei. Prin atare reducționism, noeticul s-a văzut încorsetat de politicile oficiale ale religiei predominante, larg acceptate care, pe de o parte, încercau să îi dea o formă explicită, acceptabilă și de largă circulație, iar pe de altă parte, nu puteau decât să își aroge domeniul vast și incomensurabil al spiritului pentru a-l utiliza și converti, după de-substanțializările de rigoare, în trebuințele de cele mai multe ori politice ale momentului sau istoriei.

A doua treaptă a evacuării spiritului și a eticului corespunzător, a fost tot reducționistă în natura ei, și anume, s-a spus că religia nu este decât o adunătură de superstiții și povești pentru adormit copiii – evidențiindu-se astfel ireductibilul ei caracter infantil, prin excelență nedemn de omul adult (doar știința solidă, irefutabilă și de cele mai multe ori perfect pragmatică, era demnă de demnitatea acestuia). Un om adult, la zi cu cuceririle și descoperirile științifice, nu poate lua în serios și nu poate crede cu adevărat în poveștile pe care le spune/a copiilor săi (de unde se dovedește duplicitatea inerentă oricărui adult bine intenționat față de proprii săi copii – omul de rând se vede astfel condiționat să adopte două fațete ale adevărului: cel religios pentru creșterea copiilor și cel al științei pentru adulții *vera*!). Odată ce domeniul spiritului (colorat și contaminat de patinele religiosului biblic) ajunge la nivelul unor povești pentru copii, el este, cel puțin în viziunea adultă standard, doar o poveste moralizatoare și nimic mai mult, respectiv o serie de cuvinte aranjate într-un mod plăcut, interesant și captivant pentru mințile fragede și neexperimentate ale celor mici, dar irelevante epistemologic pentru că sunt hermeneutic găunoase, pe alocuri chiar ridicole.

Transcendența atât de proprie spiritului, evacuată prin acești doi pași, s-a văzut, pentru că nu poate fi eliminată și distrusă sau aneantizată (dat fiind că noeticul este o condiție transcedentală irecuzabilă și irepresibilă a umanului), mutată în domeniul științific și de aici în cel tehnologic. La ora actuală toată lumea *crede* că știința și

tehnologia vor rezolva problemele acute și cronice ale omenirii pentru că un progres necontenit le este implicit și de la sine înțeles.

Chiar și faptul esențialmente științific că încontinuu mai este ceva de descoperit și de cercetat, indică, indubitabil, existența (încă) ascunsă a unui dincolo ce se încăpățânează să se arate și să rânjească printre legile științifice solide, ancorate în formulele lor matematice. În acest sens, știința a reușit internalizarea în structura-i intimă a „efectului Zeigarnik" ce trimite continuu la transcenderea actualului în favoarea incertitudinii fascinante și numinoase a viitorului. Toate împlinirile și răspunsurile ultime locuiesc, *per definitionem*, în viitor; prezentul, că este vorba de cel creștin sau de cel științific, este cel mult aproximativ și circumstanțial, pur convenționalism socio-politic cu care omul trebuie să se mulțumească în lipsă de ceva mai bun. Din acest punct de vedere, viața omului (măcar a celui occidental) nu a cunoscut vreun progres, odată ce s-a trecut de la dominația religioasă la dogma științifică. În ambele „religii" prezentul este declasat în favoarea împlinirilor viitorului (indiferent că e vorba de cel ceresc sau cel al așteptatelor descoperiri științifice). Spre deosebire de religios, promisiunea științifică a împlinirii, nu mai este proiectată undeva în ceruri, ci a fost adusă chiar aici pe pământ; de ce nu o vedem deja? Doar pentru că nu ne este îngăduit decât să o *între-vedem*? Sau pentru că *între-vederea* științifică deschide ușa viitorului, a posibilităților visate, a împlinirilor expectate? Se pare că, atare între-vedere are, măcar din perspectivă psihologică, un aspect liniștitor, dat fiind că în știință este vorba de viitorul apropiat, respectiv de unul de mâine sau cel mult de poimâine (de aceea, ni se spune, este nevoie de progresul accelerat al descoperirilor ce se vor rapid transferate în practicalitatea tehnologicului și de aici în utilitarismul comercial al *gadget*-urilor de ultimă oră).

6. Concluzie

Din perspectivă psihologică, nivelul concret de operare al minții simplifică întotdeauna, el aduce, reduce sau coboară la nivelul său – singurul pe care se simte bine, singurul cu care poate opera – restul, chestiuni mai înalte sau mai sofisticate de pe nivele superioare, sunt descalificate, ignorate, negate, răstălmăcite sau batjocorite. Continuând ideea, constatăm că nivelul imediat superior operațiilor concrete, respectiv operațiile formale, complică lucrurile, în timp ce abia în etapa postformală se ajunge la complexificarea înțelegerii lumii. Abia de pe acest nivel pot fi percepute nuanțele, detaliile, trimiterile, ambiguitățile, complexitățile sau multiple *strata* ale nenumăratelor posibilități ale abordărilor intelectuale. Sigur că, drept consecință, celui plasat pe un atare nivel, îi va fi ceva mai greu de a lua hotărâri rapide, simpliste, apodictice și univoce. El are prea multe de pus în balanța extrem de fină a judecății, iar acest lucru necesită timp de accesare și procesare, căci toată informația și

cunoaşterea acumulate se cer mai întâi transformate în exformaţie pentru a fi mai apoi transferate în acte de vorbire sau în practică. Or, acest lucru, respectiv această operare pe multiple planuri, ce mai apoi trebuie reduse, concentrate şi esenţializate, pentru a fi aduse la un numitor comun, nu poate fi făcută sub imperiul unui simplu impuls nervos sau al unui scurt circuit emoţional ultra-rapid.

Un exemplu clasic de aruncare în concret este dat în „Monk", serialul detectivist, unde avem de a face cu un om plin de fobii, ipohondrii, obsesii, compulsii şi anxietăţi – un portret psihologic practic exhaustiv al nevrozelor. Într-una din secvenţe, Monk, marele detectiv, se spală şi se şterge pe mâini, iar după ce l-a împăturit meticulos, aruncă prosopul la spălat; deodată ceva îi atrage atenţia şi se uită pe geam: în stradă vede movilele de gunoi din oraşul (San Francisco) în care gunoierii făceau grevă de câteva zile, drept „consecinţă", se spală din nou pe mâini, împăturește (meticulos) prosopul pentru a-l arunca şi pe acesta la coşul de rufe. În mintea şi simţirea sa nu există nici cea mai mică posibilitate de diferenţiere între gunoiul stradal şi ideea murdăriei care îl afectează – cele două se suprapun astfel încât mizeria din stradă pătrunde, invaziv şi osmotic, în interiorul locuinţei şi ajunge chiar pe mâinile sale – în consecinţă, el se simte murdar. Între afară şi înăuntru, între exterioritate şi interioritate nu se fac diferenţieri, cele două lumi sunt percepute ca fiind suprapuse şi izomorfe, imposibil de separat cu ajutorul minţii. Aceasta, dată fiind stagnarea ei pe nivelul operaţiilor concrete, nu reuşeşte să diferenţieze între concreteţea gunoiului stradal şi abstractul ideii de murdărie, infecţie sau colcăială morbidă (idee localizată în psihicul propriu). Se vede, în acest exemplu (concret, dar virtual) cum arestarea cuiva în etapa operaţiilor concrete împiedică accesul la etapa superioară a operaţiilor formale, singurele în stare să desprindă psihismul individului de datul imediat al materialului pentru a-l „trans-muta" în abstractul operărilor mentale. Cazul lui Monk, aşa cum este magistral prezentat în film, ilustrează incapacitatea funciară a omului operaţiilor concrete de a se abstrage din imanent, respectiv a imposibilităţii transcenderii acestuia; concretul vizibil sau palpabil este de neocolit pentru că el are o putere absolută asupra minţii şi simţirii (reduse la simpli ostatici lipsiţi de orice putere decizională).

Dată fiind atare fixitate şi înţepenire în proiectul „exclusivist" al concretului, accesul la nivelul operaţiilor formale este practic exclus, iar saltul la etapa postformală nici nu intră în discuţie. Pentru un privitor exterior însă, risipa în care trăieşte Monk este cel puţin suspectă. Lui nu îi trece nici o clipă prin cap ideea consumurilor implicate în tot ce foloseşte şi aruncă nonşalant la coşul de gunoi sau la cel de rufe. Pentru el nu există şi nu intră în vreun calcul ecologic nici un consum de apă, detergent sau curent electric, la fel cum nu există problema poluării râurilor sau distrugerea mediului pentru a produce electricitate, detergenţi sau apă curentă (astfel de calcule devin operaţionale doar dacă îl afectează la buzunar, de unde revenim, din

nou, doar la concreteţea banilor şi meschinăria obsesiv-compulsivă a tipologiei anale decelată deja de Freud). Nivelul aprecierilor ecologice se situează, datorită complexităţii perspectivale involvate, în etapa dezvoltării postformale care îşi permite să ridice abstracţiunea formalului „la pătrat", realizând astfel un salt uriaş de nivel, practic imposibil de conceput din perspectiva operaţiilor concrete. În aceeaşi vână explicativă vedem şi saltul etic de la convenţional la postconvenţional. Omul operaţiilor concrete, şi mai ales cel al operaţiilor formale, nu îşi permit (pentru că nu sunt capabili) să aibă consideraţii etice situate în afara purei şi simplistei convenţionalităţi. Or, convenţionalul este doar o faţadă ce se respectă dacă e cineva de faţă, altfel recurge fiecare la *habitus*-urile cele mai încetăţenite şi universale. Astfel de persoane defilează cu o moralitate de vitrină, pliabilă şi discutabilă (la figurat, dar şi la propriu), adoptată sub presiunea socială, pusă de podoabă la periferia *persoanei*. Abia pentru omul nivelului postformal de dezvoltare a inteligenţei sunt posibile integrări ale moralei şi aproprieri etice de substanţă. De fapt, nivelul postformal devine una cu eticul care nu poate fi disociat de sufletul omului. În acest sens, dezvoltarea inteligenţei şi evoluţia umană se văd legate intrinsec de problema etică; în ultimă instanţă putem decela o adevărată triadă sistemică ce se bazează pe trei axe majore, cea epistemică, cea etică şi cea ecologică.

Referinţe

Descartes, R. (2000), *Discours de la méthode*, Flamarion, Paris.

Eco, U. (1999), *Serendipities. Language and Lunacy*, Harcourt Brace & Company, London.

Gozo, Z. (2018), *Despre noi. Reflexii, refracţii, reflecţii actuale*, Editura Paideia, Bucureşti.

Gozo, Z. (2021), *Adultus Rex. Psihologie şi posologie a semi-conştientului*, Editura Univeristară, Editura Universul Academic, Bucureşti.

Jung, C. G. (1991), *Synchronizität, Akausalität und Okkultismus*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.

Le Bon, G. (1983), *Psychologie des foules*, Quadrige, Presses Universitaires de France, Paris.

Piaget, J. (2008), *Psihologia inteligenţei*, Editura Cartier, Bucureşti.

Wilber, K. (2000), *Integral Psychology. Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy, Shambala*, London.

Wilber, K. (2004), *A Brief History of Everything*, Gateway, London.

Wittgenstein, L. (2001), *Tractatus Logico-Philosophicus*, 2nd edition, Routledge Classics, London.